

मातृभाषेतून शिक्षण देणारे राष्ट्र - इस्रायल

Mother Tongue: The Medium of Instruction in Israel

डॉ. पवन मांडवकर

प्राचार्य, इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५४०१

अध्यक्ष, संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद

E mail: pavanmandavkar@hotmail.com भ्रमणध्वनी ९४२२८६७६५८

गोषवारा

लहानसे क्षेत्रफळ असलेला इस्रायल देश मध्यपूर्वेतील अरब राष्ट्रांनी वेढलेला एकमेव यहूदी देश म्हणून ओळखला जातो. 1948 मध्ये इस्रायल एक राष्ट्र म्हणून उदयास आले. सर्वच क्षेत्रातील नावीन्यपूर्ण संशोधन, उच्चतंत्रज्ञानातील त्यांची प्रगती देदीप्यमान आहे. झायनिस्ट चळवळीआधी हिब्रू भाषा ही फक्त त्यांच्या धार्मिक पुस्तकांपुरती मर्यादित होती. इस्रायलच्या निर्मितीनंतर झायनिस्ट चळवळीतील ज्यूंचा सन्मान करण्यासाठी विविध शैक्षणिक संस्था, विमानतळ, रस्ते, शासकीय इमारती यांना त्यांची नावे दिली गेली. इस्रायली अभ्यासक्रमात झायनिस्ट चळवळीची ध्येयधोरणे प्रकर्षाने दिसून येतात. इस्रायलमध्ये बहुतेक सर्व शिक्षण हिब्रू माध्यमातच असते. चांगल्या शिक्षण पद्धतीमुळेच जागतिक क्रमवारीत हा द्वितीय क्रमांकाचा उच्चशिक्षित देश म्हणून गणला जातो. शाळांचे आणि अभ्यासक्रमांचे गरजेनुसार विविध प्रकार आणि सर्वसमावेशकता हे त्यांच्या शिक्षणप्रणालीचे वैशिष्ट्य आहे. विविधतेच्या गुंत्यातून एकतेकडे जाताना हिब्रू या मातृभाषेतून शिक्षण देणे हा त्यांचा केंद्रबिंदू आहे. लष्करी शिक्षणाच्या अनिवार्यतेमुळे नागरिकांमध्ये देशाविषयी प्रेम आणि श्रद्धा वृद्धिंगत होण्यास वाव मिळाला आहे. भारताने इस्रायलच्या शिक्षणपद्धतीतून बरेच काही घेण्यासारखे आहे.

Abstract

Israel, a small country, is the only Jewish country in the Middle East surrounded by Arab nations. Israel emerged as a nation in 1948. Innovative research in all fields, their advancement in high technology is brilliant. Before the Zionist movement, the Hebrew language was limited to their religious books. After the creation of Israel, various educational institutions, airports, roads, and government buildings were named after them, in honor of those who involved in Zionist movement. The goals of the Zionist movement are reflected in the Israeli curriculum. In Israel, almost all education is in Hebrew. It is considered as the second most educated country in the world due to its good education system. The variety and inclusiveness of schools and curricula as per their needs is a feature of their education system. Their focus is on teaching in their mother tongue, Hebrew, as they move from diversity to unity. The compulsion of military education has given rise to love and faith in the country among the citizens. India has a lot to learn from Israel's education system.

बीजशब्द : इस्रायल, अरब, यहूदी, मातृभाषेतून शिक्षण, हिब्रू, झूझ, ज्यू, झायनिस्ट चळवळ

प्रस्तावना

1948 मध्ये इस्रायल एक राष्ट्र म्हणून उदयास आले. भारतातील केरळपेक्षा लहान क्षेत्रफळ असलेला इस्रायल देश मध्यपूर्वेतील अरब राष्ट्रांनी वेढलेला एकमेव यहूदी देश म्हणून ओळखला जातो. येथे निम्म्यापेक्षा जास्त वाळवंटी प्रदेश आहे, तरी तिथे तेलाचे साठे नाहीत. लहानसा देश तरी आज त्याची गणना ही अतिशय प्रगत राष्ट्रांत होते. इस्रायलकडे जागतिक स्तरावरील क्रमांक एकचे लष्कर आहे. सर्वच क्षेत्रातील नावीन्यपूर्ण संशोधन, उच्चतंत्रज्ञानातील त्यांची प्रगती वाखाणण्याजोगी आहे. जगातील सर्वोत्तम शक्तिशाली गुप्तहेर संघटना मोसाद इस्रायलचीच आहे. जगभरातून या देशात स्थलांतरित झालेल्या यहूदी लोकांमुळे येथे खूप वांशिक, धार्मिक आणि सांस्कृतिक गुंता आहे. कमीत कमी संसाधनांची उपलब्धता आणि सामाजिक आव्हाने तसेच अरब-यहूदी संघर्ष या सगळ्याला सांभाळून

त्यांनी इतक्या कमी कालावधीत प्रगतीची जी झेप घेतली, त्याची पाळेमुळे त्यांच्या इतिहासात, यहुदी व्यक्तिमत्त्वात आणि त्यांच्या सर्वसमावेशक शिक्षण पद्धतीत सापडतात. स्थापनेपासून आजतागायत इस्रायलमध्ये मातृभाषेतून शिक्षण दिले जाते आणि संशोधन केले जाते. त्यांनी निर्माण केलेली शिक्षणपद्धती जगातील एक उत्कृष्ट शिक्षणपद्धती म्हणून ओळखली जाते.

विषय विवेचन

यहुदी इतिहास पाहिला तर लक्षात येते की त्यांची स्थलांतरे आणि वांशिक व धार्मिक संघर्षाने भरलेला एकूण चार हजार वर्षांचा इतिहास त्यांना आहे. विविध आक्रमणांमुळे त्यांना त्यांच्या मूळ भूमीतून म्हणजे सध्याच्या इस्रायलमधून जगभरात स्थलांतरित व्हावे लागले; पण भारताचा अपवाद सोडला तर त्यांना कुठेही भूमीपुत्र म्हणून मान्यता मिळाली नाही. त्यामुळे जगण्यासाठी, उपजीविकेसाठी त्यांना व्यापार आणि इतर व्यवसायांवरच अवलंबून राहावे लागले.

स्वतःची संस्कृती आणि भाषा टिकवून ठेवण्यासाठी पूर्वी ते घरीच आपल्या मुलांना हिब्रू भाषेचे शिक्षण देत असत. यहुदी हे शिक्षणाचे महत्त्व असलेले सुशिक्षित लोक आहेत. इस्लामच्या उदयानंतर विरोधी विचारधारा वाढल्याने ज्यूंचा भारत वगळता सर्वत्र छळ झाला. या छळापासून त्यांना वाचवण्यासाठी झायनिस्ट चळवळीची सुरुवात झाली. या झायनिस्ट चळवळीतून ज्यूंच्या मूळ भूमीत ज्यू राज्याची पुनर्स्थापना करणे, त्यांचा धर्म, संस्कृती आणि हिब्रू भाषेचे संरक्षण व संवर्धन करणे, मूळ भूमीत कृषिप्रधान देश तयार करणे आणि नव्या यहुदी देशाच्या संरक्षणासाठी ज्यू लोकांना लष्करी प्रशिक्षण देणे असे नियोजन आखण्यात आले होते.

‘झायनिस्ट चळवळीआधी हिब्रू भाषा ही फक्त त्यांच्या धार्मिक पुस्तकांपुरतीच मर्यादित होती. हिब्रूचा व्यावहारिक तसेच सर्व विषयांतील शब्दकोश निर्माण करून तिच्या पुनरुज्जीवनाचे कार्य झायनिस्ट चळवळीने केले. हिब्रू भाषेतून शिक्षण देणे याबाबत ते खूपच आग्रही होते. त्यामुळेच 1912 साली हैफा शहरात टेक्निऑन या पहिल्या तंत्रशिक्षण संस्थेचे शिक्षणाचे माध्यम हे हिब्रूच ठेवले होते.’¹ आजही इस्रायलमध्ये संभाषण व्यवहार आणि नर्सरी ते उच्च शिक्षण, अगदी वैद्यकीय शिक्षणदेखील हिब्रू भाषेतूनच होते. संशोधनाचे प्रबंधदेखील हिब्रू भाषेतूनच लिहिले जातात. इस्रायलमध्ये येणाऱ्या सर्वांना हिब्रू भाषा शिकावीच लागते, म्हणून त्यांनी अत्यंत वेगवान पद्धतीने तसेच परिणामकारक अशी हिब्रू भाषा शिकविण्यासाठी ‘हिब्रू उत्पान’ ही पद्धत विकसित केलेली आहे. यामध्ये हिब्रू संभाषण, वाचन-लेखन यांवर भर दिलेला आहे. 1918 साली जेव्हा जेरुसलेम मध्ये हिब्रू विद्यापीठाची स्थापना केली, तेव्हा सर्वप्रथम त्यांनी तिथे ग्रंथालय आणि प्रयोगशाळा बांधल्या. यातून त्या लोकांची संशोधनासाठी असलेली कळकळ दिसून येते.

अमेरिकेत ज्यूंची संख्या फक्त दोन टक्के असली तरी तेथील सर्व ज्यू हे अतिशय प्रभावशाली आहेत आणि म्हणूनच इस्रायलला अमेरिकेची मदत नेहमीच मिळत असते. नोबेल पारितोषिक विजेत्यांमध्ये 226 हे ज्युईश आहेत आणि त्यातील 12 इजरायली आहेत. त्याचप्रमाणे गणितातील प्रतिष्ठेचे फिल्ड्स पारितोषिक आतापर्यंत 15 ज्युईश लोकांना मिळालेले आहे आणि त्यातील एक इस्रायलचा आहे. एकंदरीत ज्यू लोकांचा आणि पर्यायाने इस्रायलचा जागतिक स्तरावरील संशोधन आणि इतर क्षेत्रात दबदबा दिसून येतो. इस्रायलमध्ये पूर्वीपासून राहत असलेले अरब, मुसलमान, ख्रिश्चन, इड्र आणि जगभरातून स्थलांतरित झालेले अशकनाजी व सफार्दी ज्यू यांच्यामुळे एक प्रकारचा धार्मिक, सांस्कृतिक गुंता तयार झालेला आहे. यातून इस्रायलने एक पंचसूत्री अवलंबली. यातील पहिले सूत्र म्हणजे ज्यू धर्म व संस्कृतीचा अवलंब करून ती वृद्धिंगत करणे. दुसरे सूत्र म्हणजे बोली भाषा, व्यवहाराची भाषा, ज्ञानभाषा आणि राजभाषा म्हणून हिब्रू भाषेचाच वापर करणे. तिसरे सूत्र म्हणजे देशाच्या आर्थिक उभारणीसाठी कृषी, व उद्योगावर आधारित किबुत्सिम आणि मोशाव्हिम यांचा उपयोग करणे. चौथे सूत्र होते, प्रत्येकाच्या इच्छा व आवडीवर आधारित सर्वसमावेशक अशी शिक्षण पद्धती वापरणे. देशाच्या सुरक्षिततेसाठी तसेच सदैव सज्ज राहण्यासाठी अनिवार्य लष्करी शिक्षण हे पाचवे सूत्र होते.

झायनिस्ट चळवळीच्या ध्येयधोरणांवर आधारित अभ्यासक्रमाची सहा तत्त्वे

‘इसायली अभ्यासक्रमात झायनिस्ट चळवळीची ध्येयधोरणे प्रकर्षाने दिसून येतात. त्यांच्या अभ्यासक्रमाची सहा तत्त्वे अशी -

1. मुळे - यात ज्यूईश लोकांचे इस्रायलच्या भूमीशी असलेले नाते, त्यांची पाळेमुळे समजून घेणे यावर भर दिला जातो.
2. पुनर्जन्म - यामध्ये झायनिस्ट चळवळीची गरज, त्याची माहिती, हिब्रू भाषेचे पुनरुज्जीवन कसे केले गेले, इस्रायलचा स्वातंत्र्यासाठीचा संघर्ष, स्थापना व स्वातंत्र्य यांवर भर दिलेला आहे.
3. नवीन भूमी - यामध्ये इस्रायलच्या सीमारेषांविषयी माहिती घेणे, त्यांचे नकाशे तयार करणे, मध्यपूर्वेतील इस्रायलचे स्थान कसे आव्हानात्मक आहे यावर भर दिलेला आहे.
4. समकालीन समाज - यात समकालीन इस्रायली समाज कसा तयार झाला, ज्यूईश संस्कृती, इस्रायलमधील ऐतिहासिक, धार्मिक ठिकाणे, इस्रायली कला आणि संगीत, इस्रायली लोक यांविषयी माहिती देणे, देशातील नवीन संशोधने आणि हायटेक इस्रायलची निर्मिती, साहित्यिकांच्या दृष्टिकोनातून आपला देश कसा आहे, या सगळ्यांची माहिती दिली जाते.
5. महत्वाची तत्त्वे - यात अरब ज्यू संघर्ष, इस्रायलचे संरक्षण, इस्रायलची न्यायव्यवस्था, इस्रायली संसद, इस्रायलचे लोकशाहीसाठीचे प्रयत्न आणि इस्रायलमधील शिक्षण या माहितीवर भर दिलेला आहे.
6. माझा इस्रायल - यामध्ये इस्रायली तसेच ज्यूईश म्हणून ओळख म्हणजेच इस्रायलशी एकनिष्ठ असणे यावर भर दिलेला आहे.²

इसायली अभ्यासक्रमाची ही सहा तत्त्वे पाहिली की लक्षात येते की, शिक्षण तज्ज्ञांनी इस्रायली अभ्यासक्रमाचा अतिशय दूरदृष्टीने विचार केला आहे. धर्म तसेच संस्कृती आणि इस्रायल एक देश म्हणून त्याविषयी प्रेम निर्माण करणे याचा विचार केला आहे. देशाविषयी एक महत्त्व निर्माण करणे, त्यावर एक प्रकारचा मालकी हक्क निर्माण करणे, यासाठी शिक्षणाचा उपयोग करून घेतलेला आहे.

इस्रायलच्या निर्मितीनंतर झायनिस्ट चळवळीतील सर्व नेते आणि देशाच्या निर्मितीमध्ये योगदान देणाऱ्या सर्व ज्यूंचा सन्मान करण्यासाठी विविध शैक्षणिक संस्था, विमानतळ, रस्ते, शासकीय इमारती यांना त्यांची नावे दिली गेली.

इस्रायलमधील शालेय शिक्षणाचा आराखडा

इस्रायलमध्ये सर्व शिक्षण हिब्रू माध्यमातच असते. शालेय शिक्षणाचा शैक्षणिक आराखडा बघितला तर लक्षात येते की प्राथमरी प्राथमिक शिक्षण पहिली ते सहावी आणि वयोगट सहा ते बारा वर्षे, सेकंडरी सातवी ते नववी आणि वयोगट 12 ते 14 वर्षे हायस्कूल किंवा उच्च माध्यमिक शिक्षण दहावी ते बारावी आणि वयोगट 14 ते 19 वर्षे असे आहे. हायस्कूल पूर्ण केल्यानंतर पदवी शिक्षण चालू करण्यापूर्वी 80 टक्के विद्यार्थ्यांना लष्करी शिक्षण अनिवार्य आहे. त्यासाठी वयोमर्यादा 21 वर्षे इतकी आहे.

इस्रायलमधील उच्च शिक्षणाचा आराखडा

लष्करी शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर विद्यार्थी उच्च शिक्षण घेतात. त्यात फर्स्ट डिग्री (बॅचलर्स), सेकंड डिग्री (मास्टर्स), थर्ड डिग्री (प्रोफेशनल कोर्सची पदवी किंवा पीएच.डी.) उच्च शिक्षणासाठी मात्र वयोमर्यादेच्या बंधन नसते. इस्रायलमध्ये उच्च शिक्षणाचे माध्यम देखील हिब्रूच आहे. इंटरडिसिप्लिनरी अभ्यासक्रमांस सेकंड डिग्रीमध्ये महत्त्व आणि प्रोत्साहन दिले जाते. म्हणजे एखाद्याची फर्स्ट डिग्री शिक्षण शास्त्रात असेल तर दुसरी डिग्री ती व्यक्ती संगणक क्षेत्रात किंवा मानसशास्त्रातदेखील करू शकते. नंतर पीएच.डी. म्हणजे थर्ड डिग्री पूर्ण करताना या दोन्हीचे उपयोजन करू शकते. त्यामुळे नवीन संशोधनास प्रोत्साहन मिळते.

इसाईलमधील शाळांचे विविध प्रकार

इसाईलमध्ये शाळांचे विविध प्रकार आहेत. यात मुख्यतः ज्यू लोकांसाठी ज्यूईश शाळा आणि अरब लोकांसाठी अरब शाळा आहेत. ज्यूईश शाळा हिब्रू माध्यमाच्या आहेत तर अरब शाळा या अरबी माध्यमातून आहेत.

ज्यूईश शाळांचे चार विविध प्रकार आहेत - कर्मठ धार्मिक, स्टेट रिलीजस, स्टेट सेक्युलर आणि चौथा प्रकार म्हणजे डेमोक्रेटिक किंवा स्पेशल स्कूल्स. अरब शाळांचे तीन प्रकार आहेत - मुसलमान अरब, ख्रिस्ती अरब, झूझ अरब.

इसायलमधील सर्व अरबी आणि ज्यूईश शाळा या सरकारी शाळा आहेत आणि शिक्षण हे सर्वांना अनिवार्य आहे. कर्मठ धार्मिक शाळा या धार्मिक शिक्षणावर खूप भर देतात तर स्टेट रिलीजस शाळांमध्ये धार्मिक शिक्षणाबरोबरच आधुनिक विज्ञान, गणित यांचेही शिक्षण दिले जाते. या दोन्ही प्रकारच्या धार्मिक शाळांमध्ये कोएज्युकेशन नसून मुलांसाठी आणि मुलींसाठी स्वतंत्र वर्ग आहेत. स्टेट सेक्युलर शाळांमध्ये धार्मिक शिक्षण कमी आणि सगळा भर हा आधुनिक विज्ञान, गणित, तंत्रज्ञान यांच्यावर असतो. स्पेशल स्कूल्समध्ये एका विशिष्ट उद्दिष्टावर अधिक भर असतो. या दोन्ही प्रकारच्या शाळा कोएज्युकेशनच्या आहेत. अरबी शाळांमध्ये त्या त्या धर्माच्या धार्मिक शिक्षणावर अधिक भर असतो. सर्व अरबी शाळांमध्ये मुलांचे आणि मुलींचे वर्ग स्वतंत्रपणे भरवले जातात.

याव्यतिरिक्त इसायलमध्ये इंटरनॅशनल स्कूल्स आहेत, ज्यात सगळे शिक्षण इंग्रजी माध्यमातून दिले जाते. या शाळा मुलामुलींसाठी एकत्रित आहेत. या शाळा खाजगी आहेत.

शाळांमधील अभ्यासक्रम आणि शिक्षण

शाळांमधील अभ्यासक्रमात पहिली ते बारावी सहा विषय अनिवार्य आहेत. या सहा विषयांमध्ये हिब्रू भाषा, इतिहास, इंग्रजी, हिब्रू बायबल, साहित्य (हिब्रूमधून आंतरराष्ट्रीय साहित्य) आणि नागरिक शास्त्र यांचा अंतर्भाव आहे. गणित हा विषय कर्मठ धार्मिक शाळा सोडल्या तर बाकी सर्व शाळांना अनिवार्य आहे. भूगोल हा विषयदेखील इयत्ता नववीपर्यंत अनिवार्य असून पुढे मात्र ऐच्छिक आहे. धार्मिक शाळा सोडल्या तर इतर शाळांमध्ये विज्ञान, फिजिक्स, केमिस्ट्री, बायोलॉजी, टेक्नॉलॉजी, रोबोटिक्स इत्यादी इयत्ता नववीपर्यंतचे विषय अनिवार्य असतात आणि पुढे ऐच्छिक असतात. स्पोर्ट्स आणि कला हे इयत्ता नववीपर्यंत अनिवार्य असते आणि पुढे ऐच्छिक असते; पण या दोन्ही विषयांची परीक्षा घेतली जात नाही.

शालेय शिक्षणात सरकारतर्फे दोन मुख्य परीक्षा घेतल्या जातात. पहिली परीक्षा साधारणपणे पाचवी ते सहावी दरम्यान घेतली जाते. या परीक्षांत शाळेतर्फे ग्रेड दिल्या जातो. पण सगळे रेकॉर्ड्स सरकारी दस्तऐवजात जातात. दुसरी परीक्षा म्हणजे 'बगरूत'. ही शालान्त परीक्षा असते. ही उत्तीर्ण होण्यासाठी दहावी आणि बारावीच्या विद्यार्थ्यांना अनिवार्य विषयांव्यतिरिक्त दोन अधिक विषय घ्यावे लागतात.

सर्व शिक्षण हे हिब्रू माध्यमात असते; पण फर्स्ट डिग्री आणि सेकंड डिग्रीआधी प्रत्येकाला इंग्रजीची एक परीक्षा द्यावी लागते. ही परीक्षा त्यांचे इंग्रजी भाषेचे ज्ञान कितपत आहे हे समजण्यासाठी घेतली जाते. जे इंग्रजीच्या परीक्षेत उत्तीर्ण होतील, त्यांना पुढे इंग्रजी भाषा शिकावी लागत नाही. ज्यांना इंग्रजी एक भाषा म्हणून पुढे शिकायचे असेल तर ऐच्छिक भाषा म्हणून शिकू शकतात. अभ्यासक्रम बनविणारी केंद्रीय समिती साधारणपणे दर दहा वर्षांनी अभ्यासक्रम बदलते. अभ्यासक्रम बदलला तरी त्याच्या मूळ तत्वांपासून दूर जात नाही.

कर्मठ धार्मिक ज्यूईश शाळांमध्ये सर्वाधिक भर हा बायबल आणि ज्यूईश पोट्या शिकण्यावर दिलेला असतो आणि या शाळांमध्ये सहावीच्या पुढे गणित, विज्ञान, तंत्रज्ञान, रोबोटिक्स हे विषय शिकवत नाहीत. शाळांमधील विद्यार्थ्यांना शालेय शिक्षण संपल्यावर लष्करी शिक्षण असते.

स्टँडर्ड धार्मिक शाळांमध्येही बायबलच्या शिक्षणावर भर असतोच पण गणित, विज्ञान, तंत्रज्ञान, संगणक शास्त्र, रोबोटिक्स विषय शिकवतात. या शाळांमध्ये लष्करी शिक्षण मुलांना अनिवार्य असते तर मुलींना लष्करी शिक्षण किंवा सोशल सर्विस असे दोन पर्याय उपलब्ध आहेत.

स्टेट सेक्युलर शाळांमध्ये धार्मिक शिक्षणावर भर नसला तरी बारावीपर्यंत बायबल शिकवणे अनिवार्य आहे आणि त्याचप्रमाणे आधुनिक गणित, विज्ञान, तंत्रज्ञान, रोबोटिक्स या विषयांवर अधिक भर असतो. या शाळेतील सर्व विद्यार्थ्यांना लष्करी शिक्षण अनिवार्य आहे.

स्पेशल स्कूलस या एक विशिष्ट शैक्षणिक उद्दिष्ट ठेवून चालविल्या जातात. त्यांना 70 टक्के जनरल अभ्यासक्रम असतो आणि तीस टक्के अभ्यासक्रम हा त्यांच्या विशिष्ट उद्दिष्टांनुसार ठेवण्याची मुभा असते. हिब्रू व अरब शाळांमध्ये ज्यूईश तसेच आंतरराष्ट्रीय इतिहास शिकवला जातो तर अरब शाळांमध्ये इस्लामी इतिहासदेखील शिकवला जातो. अरब शाळांमध्ये ज्यूईश बायबल न शिकवता ज्या धर्माची ती शाळा असेल, त्या धर्माचा धर्मग्रंथ शिकवला जातो.

आता ज्यूईश आणि अरब मुलांना एकत्र शिकण्याचा प्रयोग करणाऱ्या दोन शाळाही काढलेल्या आहेत. त्यात सर्वांचा इतिहास आणि सर्व धर्माविषयी शिकवणे असा उपक्रम चालू झालेला आहे.

सेक्युलर शाळा आणि स्पेशल स्कूलसमध्ये शिक्षकांना अधिक स्वतंत्र असते तर धार्मिक शाळांमध्ये नसते. काही शाळांमध्ये अध्यापन पद्धती, अध्ययन प्रक्रिया, मुख्याध्यापक कोण असावा या निर्णयप्रक्रियेमध्ये पालकांचा सक्रिय सहभाग असतो. शाळांची वेळ सहा तास असते; पण अँडव्हान्स गणित, अँडव्हान्स रोबोटिक्स, अँडव्हान्स फिजिक्स इत्यादी घेतलेल्या हायस्कूलच्या विद्यार्थ्यांना दहा तासांची शाळा असते. त्यातच प्रॅक्टिकल, प्रॉब्लेम सॉल्व्हिंग वगैरे समाविष्ट असते. एक शैक्षणिक तास सुमारे 45 मिनिटांचा असतो आणि एका वर्गात तीस ते चाळीस विद्यार्थी संख्या असते. इतक्या प्रकारच्या शाळा आणि त्यांच्या अभ्यासक्रमांतील थोडेथोडे बदल यामुळे पाठ्यपुस्तकांची निर्मिती करण्याचे काम स्थानिक मुनिसिपल कार्पोरेशनचा शैक्षणिक विभाग पाहतो.

इसायलमधील शिक्षणप्रणालीसंबंधी इतर माहिती

सार्वजनिक वाचनालयांमध्ये विद्यार्थ्यांना मोफत सदस्यत्व मिळते आणि त्यामुळे शालेय अभ्यासक्रमाव्यतिरिक्त देखील विद्यार्थ्यांमध्ये अवांतर वाचन संस्कृती वाढते. शाळांमध्ये आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर केला जातो. वैयक्तिक टॅब्लज, लर्निंग मॅनेजमेंट सिस्टीम स्मार्ट बोर्ड वगैरे असतात आणि self-assessment, ज्ञानरचनावाद, प्रकल्प आधारित, अनुभवाधारित अध्ययन, ओपन लर्निंग अशा अत्याधुनिक अध्ययन तंत्रांचा वापर केला जातो.

काही शाळांमध्ये नववीमध्ये मुलांना जर्मनी, पोलंड, ऑस्ट्रिया या ठिकाणी असलेल्या हॉलोकॉस्टमधील ज्यूंसाठीच्या छळछावण्यांच्या स्मारकाला भेट देण्याचा उपक्रम देखील राबवतात. यातही अनेक विद्यार्थी स्वखर्चाने सहभागी होतात.

हैफासारख्या शहरांमध्ये पाठ्यपुस्तकांचा पुनर्वापर होत असतो. इस्राईलमध्ये सेकंड हॅन्ड वस्तूंचा वापर कशाचीही लाज न बाळगता लोक करत असतात. शिक्षण जरी सर्वांना विनामूल्य असले तरी काही शैक्षणिक उपक्रम राबविण्यासाठी शुल्क आकारले जाते.

इसायल हे ज्यू किंवा यहूदी राष्ट्र म्हणून जगात प्रसिद्ध असले तरी ते धर्मांध नाहीत. देशातून किंवा देशाबाहेरून काम करणाऱ्या इस्रायली शास्त्रज्ञांनी देशाची निर्मिती झाल्यापासून आतापर्यंत विविध क्षेत्रात मिळून एकूण 104 नाविन्यपूर्ण शोध लावले आहेत. आजमितीला इस्राईलमध्ये 6400 स्टार्ट-अप्स आणि 362 मल्टिनॅशनल कंपन्या कार्यरत आहेत. येथे सध्या 30 पेक्षा जास्त तंत्रज्ञानातील कंपन्या असून त्यांची किंमत एक बिलियन अमेरिकन डॉलर पेक्षाही जास्त आहे. ही किंमत सगळ्या युरोपमधील कंपन्या एकत्र केल्या तरी त्यापेक्षा जास्त होईल. या देशातील 40 टक्के निर्यात होणारी उत्पादने हायटेक सदरात मोडतात तर 60 टक्के निर्यात सेवा या तंत्रज्ञान क्षेत्रातील आहेत.

प्राध्यापिका मिरिअम अमित सांगतात, 'आमचा देश आकाराने एक लहानसा देश आहे. देशात साधनसंपत्ती फारशी नाही. सर्वत्र वाळवंट, शेतीसाठी योग्य अशी अगदी थोडीशीच जमीन उपलब्ध आहे. खनिज संपत्ती बेताचीच, तेलसाठा असून नसल्यासारखाच. त्यामुळे मुले हीच आमची संपत्ती आहे. त्यांचा विकास करूनच आम्ही देशाची प्रगती करू शकतो, याची आम्हाला चांगली जाणीव आहे. म्हणूनच आम्ही मनुष्यबळ विकासावर लक्ष केंद्रित केले. त्यासाठी योग्य शिक्षणप्रणाली विकसित केली. त्याचीच फळे आता आम्ही चाखतो आहोत.'³

त्यांच्या प्रगत शिक्षण पद्धतीमुळे इस्रायल जागतिक क्रमवारीत द्वितीय क्रमांकाचा उच्चशिक्षित देश म्हणून गणला जातो.

समारोपीय निष्कर्ष

इस्रायल हे राष्ट्र धर्मांध नाही, पण त्यांच्या शिक्षणपद्धतीत धार्मिक शिक्षण महत्त्वाचे आहे. शाळांचे आणि अभ्यासक्रमांचे गरजेनुसार विविध प्रकार आणि सर्वसमावेशकता हे त्यांच्या शिक्षणप्रणालीचे वैशिष्ट्य आहे. विविधतेच्या गुंत्यातून एकतेकडे जाताना हिब्रू या मातृभाषेतून शिक्षण हा त्यांनी स्वीकारलेला सर्वात महत्त्वपूर्ण प्रगतीचा मार्ग आहे. लष्करी शिक्षणाच्या अनिवार्यतेमुळे नागरिकांमध्ये देशाविषयी प्रेम आणि श्रद्धा वृद्धिंगत होण्यास वाव मिळाला आहे.

इस्रायलच्या शिक्षण पद्धतीचा अभ्यास करताना आपल्याला त्यातून नेमके काय घेता येईल, तर मातृभाषेतून दर्जेदार शिक्षण उपलब्ध करून देता येईल. हिब्रू उत्पानच्या धर्तीवर विविध राज्यांतील भाषा शिकण्यासाठी विविध वर्गांचे आयोजन करता येईल. सर्व राज्यांचा आणि भारताचा वैविध्यपूर्ण इतिहास आपल्या शालेय विद्यार्थ्यांना शिकवता येईल. परिणामी भारतीय संस्कृती आणि परंपरा या विषयी माहिती मिळेल आणि विद्यार्थ्यांना त्याविषयी अभिमान वाटे. गरजांनुसार विविध उपक्रम आणि विषय शालेय अभ्यासक्रमात समाविष्ट करता येतील. शिक्षण व्यवस्थेचा भविष्यातील गुंतवणूक या दृष्टिकोनातून स्वीकार करून शिकून बाहेर पडलेल्यांचे देशाच्या उभारणीत किती योगदान घेता येईल, याचा विचार करून योग्य तिथे प्राधान्य देता येईल. शाळा-महाविद्यालयांमध्ये काही प्रमाणात लष्करी प्रशिक्षण किंवा शारीरिक प्रशिक्षणावर जोर देता येईल. शालेय स्तरावर उद्योजकतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी इनोव्हेशन अँड आंत्रोप्रेनॉरशिपसारखे अभ्यासक्रम ठेवता येईल. प्रत्येक क्षेत्रातील संशोधनाला महत्त्व प्राप्त करून देता येईल. आधुनिकतेची कास धरताना शिक्षण क्षेत्रात तंत्रज्ञानाचा वापर अधिक चांगल्या पद्धतीने कसा करता येईल, यावर भर देता येईल.

संदर्भ

1. लळिंगकर, (डॉ.) अपर्णा, 'मातृभाषेतून शिक्षण व संशोधन तसेच लष्करी प्रशिक्षणाला प्राधान्य - इस्रायल', शिक्षण संक्रमण, संपा. डॉ. अशोक भोसले आणि इतर, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे, वर्ष दहावे, अंक चौथा, ऑक्टोबर 2021, पृ.10
2. उनि.पृ. 11, 12
3. आगरकर, (प्रा.) सुधाकर, 'नवे प्रवाह', दै. लोकसत्ता, मुंबई, [google.com/amp/s/www.loksatta.com](https://www.loksatta.com) या संकेतस्थळावरील दि. 23 सप्टेंबर, 2013 च्या लेखावरून उद्धृत

संदर्भ संकेतस्थळे

1. <https://www.nuffic.nl>
2. <https://www.techlearning.com>
3. <https://education.stateuniversity.com>

Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4041074>

